

Realizace vybraných komunikačních funkcí v porovnání nerodilých a rodilých mluvčích češtiny¹

Svatava Škodová

ABSTRACT:

Implementation of Selected Communication Functions in Comparison of Non-Native and Native Speakers of Czech. The goal of the paper is to present analysis of a personal apology letter with formal features written by Ukrainian examinees during the Examination of the Czech Language for Permanent Residence in the Czech Republic. The study does not present a complex analysis of the letters, but it concentrates on selected linguistic phenomena tied up to the functions of an introductory greeting, apology from a meeting and proposal of a new meeting, expression of farewell. The investigation presented in the paper aims to (1) make an inventory of linguistic means used by non-native speakers to achieve the task given, (2) analyse their use and to (3) compare the results with those reported on the basis of a similar analysis conducted on a native speakers' corpus. It seeks to answer the following questions: (1) What type of means do non-native speakers use to express the communicative functions under the interest? (2) What is the frequency of the means? Does it create any pattern of the interlanguage? (3) How do the non-native speakers express the function in comparison to the native speaker use? The corpus built for the analysis consists of letters selected during the Examination of the Czech Language for Permanent Residence in the CR in years 2013–2014. The participants selected were the Ukrainian native speakers, all living and working in the Czech Republic for 5 years at least. There are 141 letters finally included into the corpus. The letters were written on the basis of a short printed verbal and visual prompt in an essay examination. The same task was given to a group of native speakers. This group included 23 Czech native speakers of various age, level of education and occupation. We analysed the letters of this group at the same way as the letters of the examinees, the result served as the prototype of the Czech native speakers and allowed the comparison and the frame for description of variants in the learners' language.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS:

čeština jako druhý jazyk, komunikační funkce, mezijazyk, pozdrav, rozloučení, žádost
communication, Czech as a second language, functions, interlanguage, greeting, farewell, request

O ÚVOD

Cizinci přicházející do České republiky netvoří vždy nutně frekventanty jazykových kurzů, a už vůbec o nich není možné hovořit jako o studentech. Mnozí z nich přijíždějí zvláště za prací a většinu denní doby tráví právě v práci, což jim znemožňuje, aby navštěvovali pravidelné jazykové kurzy. Zvláště ukrajinská komunita² ani nepovažuje za nutné, aby se nějakého kurzu účastnila, protože podobnost obou jazyků umožňuje

1 Studie byla vypracována za podpory projektu Čeština nerodilých mluvčích z pohledu teoretického a počítačového (grant GA ČR, reg. č. 16-10185S).

2 Informace o ukrajinské komunitě viz blíže Leontieva, Ezedinne a Plačková (2014).

poměrně snadno porozumět a s většími či menšími obtížemi se i dorozumět. K osvojení češtiny jako cílového jazyka u této skupiny dochází tedy spontánně v prostředí každodenního života. Specifikem jejich mezijazyka je, že si osvojují spontánní mluvenou češtinu, která není poznamenána didaktickými jazykovými příručkami a odborným vedením učitele. Důležitým faktorem v osvojení češtiny jako druhého jazyka této skupiny cizinců je, že se chtějí naučit komunikovat česky pouze v běžných životních situacích. Interně nesměřují k ovládnutí českého jazyka v celé jeho šíři (blíže viz Šindelářová, 2008, s. 7–12) ani nejsou k tomuto ovládnutí nuceni faktory vnějšími.

Cílem textu je představit analýzu užívání vybraných komunikačních funkcí v písemné podobě u ukrajinských rodilých mluvčích žádajících o trvalý pobyt v ČR. Užité jazykových prostředků pro vyjádření vybraných jazykových funkcí analyzujeme a porovnáváme se skupinou rodilých mluvčích. Užité specifických prostředků jinojazyčnými mluvčími pak chápeme jako typ varietnosti v jejich mezijazyce při porovnání se standardem rodilých mluvčích.

1 VYMEZENÍ CHÁPÁNÍ VARIET V TZV. MEZIJAZYCE³

Při analýze variet vyskytujících se v textech cizinců jsme se striktně nesoustředili pouze na specifické formy, které by mohly být chápány jako chyby,⁴ ale snažili jsme se o analýzu a interpretaci v rámci každého textu, tj. o vnímání variety a jejího pragmatického dopadu na pozadí každého konkrétního textu. Při analýze zcela odhlížíme od variet fonologických, které nejsou v psaném textu jednoznačně prokazatelné, tj. např. forma *musim* jednoznačně neukazuje na skutečné zkracování samohlásky *i*, které je typickým projevem substandardního mluveného projevu, ale může být stejně tak dobře pouze typickou chybou pravopisného charakteru, tj. vynecháním diakritiky.

Varietnost chápeme jednak ve vztahu ke spisovné češtině, která je ve formálním psaném textu rodilými mluvčími užívána, ale také očekávána, jednak ve vztahu k psanému komunikátu, tj. k rysům, které jsou charakterizovány jako typické pro psaný jazyk.

2 PŮVOD DAT

Analyzovaná data pocházejí ze zkoušky z českého jazyka na úrovni A1 za účelem získání trvalého pobytu na území ČR, a to z let 2013 a 2014. Získána byla ze zkušebního centra na Technické univerzitě v Liberci.

³ Jako tzv. mezijazyk je označována jazyková produkce v průběhu učení se cizího jazyka, která se pohybuje na ose mezi mateřským jazykem žáka a jeho cílovým jazykem. Oproti jazyku rodilých mluvčích vykazuje četné odchylky, ale i chyby, které jsou způsobeny jednak nedostatečným osvojením cílového jazyka, jednak mohou být ovlivněny i mateřským jazykem žáka. K užítí termínu srov. např. Šebesta a Škodová (2012).

⁴ Podrobnou analýzu k morfologické oblasti viz Šindelářová (2010).

2.1 CHARAKTERISTIKA RESPONDENTSKÉ SKUPINY

Cizinci mohou požádat o povolení k trvalému pobytu po minimálně pětiletém pobytu na území ČR, není však nutné, aby navštěvovali jazykový kurz. Ačkoliv je zkouška definována pro úroveň A1 podle SERR,⁵ většina ukrajinských uchazečů vykazuje jak v ústním, tak v písemném projevu úroveň vyšší, a to z toho důvodu, že žádat o trvalý pobyt je možné až po pěti letech pobytu na území ČR. Za tuto dobu je většina respondentů slovanského původu schopna osvojení jazyka na vyšší úrovni, než je A1, i když neabsoljuje jazykový kurz.

Dalším důvodem výběru této skupiny je nepřipravenost ukrajinských mluvčích na zkoušku, tj. možnost získání autentických dat neovlivněných a) technickými prostředky automatického překladu, ale ani b) memorizací určitého textu, který je pak uchazečem při zkoušce reprodukován, což je postup, který volí např. vietnamská či mongolská komunita, které jsou sice také početné, ale ve většině produkují právě předem memorovaný text původně pocházející od rodilého mluvčího češtiny a z tohoto důvodu jsou pro analýzu tohoto typu dat nerelevantní.

V neposlední řadě k výběru této skupiny pro analýzu daného typu přispěl fakt, že je skupinou představující většinově spontánní osvojování si češtiny, bez systematické přípravy v kurzech, tj. následné unifikované produkce jazykových a textových vzorců, což je jinak charakteristické pro nižší úrovně osvojení jazyka. Pravděpodobně z tohoto důvodu skupina vykazuje vysoce variетní užití jazyka.

Velikost respondentské skupiny je 141 osob, 89 mužů a 52 žen. Průměrný věk skupiny je 34 let. Vzhledem k tomu, že data byla od skupiny získána v návaznosti na zkoušku, při níž nejsou poskytována metadata týkající se vzdělání a současného profesního zařazení, nebylo možné s těmito daty při analýze výstupů pracovat.

2.2 CHARAKTERISTIKA SROVNÁVACÍ SKUPINY

Srovnávací skupinu tvořilo 23 rodilých mluvčích. Stejně jako v základní skupině ji tvoří muži i ženy věkové kategorie 18–65 let s různými stupni dosaženého vzdělání, tj. pouze vyučení, dále středoškolská absolventi s maturitní zkouškou i nositelé vysokoškolského titulu.

3 ZADÁNÍ TESTOVÉ ÚLOHY

Pro analýzu komunikačních funkcí byly vybrány písemné projevy, ve kterých uchazeči psali omluvný e-mail, v němž se respondent na základě stimulu omlouvá z domluvené schůzky a navrhuje místo a čas schůzky nové.

V rámci dílčí části zkoušky psaní se hodnotí, zda uchazeč dokáže formulovat a znamenat v písemné podobě krátké srozumitelné sdělení, které obsahem a rozsahem odpovídá úrovni A1. V testové úloze je výchozím podnětem obrázek kombinující

⁵ Veškeré podrobnosti o dané zkoušce viz na stránkách: <http://trvaly-pobyt.cestina-pro-cizince.cz/index.php?p=povoleni-k-trvalemu-pobytu&hl=cs_CZ>.

slovní, číselné a vizuální informace, které slouží jako vodítko pro formulaci krátkého osobního vzkazu s hlavními komunikačními funkcemi omluvy a návrhu. Testuje se, zda uchazeč umí formulovat krátký srozumitelný text v podobě izolovaných vět. V rámci zkoušky se hodnotí naplnění komunikační funkce oslovení, omluvy, návrhu, poděkování a rozloučení, které musí být situačně přiměřené.

K danému typu testovacího textového útvaru je třeba poznamenat, že náleží do oblasti tzv. konverzacionalizace řeči, která je specifická „expanzí dialogických žánrů do míst, která dříve zaujímaly žánry monologické, s níž souvisí expanze spontánní a uvolněné mluvenosti do míst, jež byla dříve považována za doménu spisovnosti a vyššího jazykového standardu“ (Čmejrková, 2006, s. 60). Je však třeba zdůraznit, že v rámci vlastní testové úlohy se očekává, že bude použita spisovná čeština a znaky formálního písemného vyjadřování. Celkový rozsah e-mailu má být cca 20 slov. Explicitně vyžadované informace, které musí být v textu obsaženy, jsou následující: zrušení plánované schůzky, zdůvodnění, proč se schůzka nekoná, návrh data, času a místa, kde se uskuteční nová schůzka.

3.1 UKÁZKA ZADÁNÍ TESTOVÉ ÚLOHY⁶

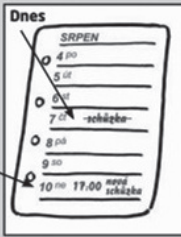
4. Napište e-mail.

Dnes máte vy a pan Hajný schůzku.

Napište e-mail,

- že nemůžete přijít,
- proč nemůžete přijít,
- kdy bude nová schůzka,
- kde bude nová schůzka.

E-mail musí mít minimálně 20 slov.

Adresát
adam.hajny@seznam.cz <Adam Hajný>

Předmět
Schůzka

Text e-mailu

⁶ Ukázka je užitá z testu „na nečisto“ na webových stránkách zkoušky, viz: <http://trvaly-pobyt.cestina-pro-cizince.cz/index.php?p=povoleni-k-trvalemu-pobytu&hl=cs_CZ>. Podrobnější informace o zkoušce jsou dostupné v textu Cvejnové (2013).

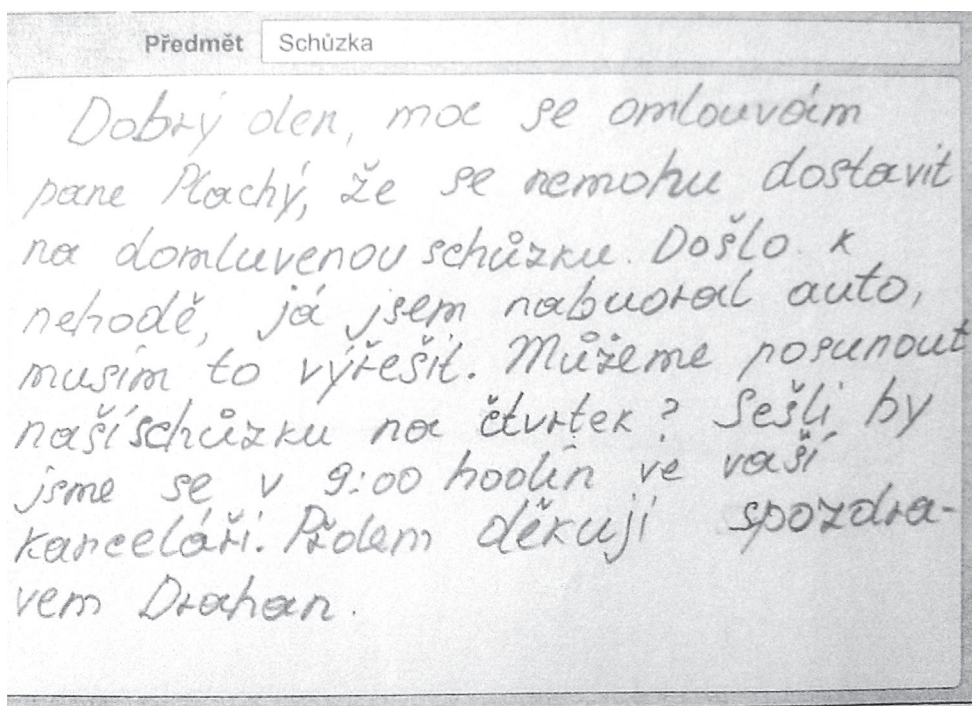
4 DATA

4.1 OBJEM DAT

Analýze bylo podrobeno 141 textů o minimálním rozsahu 20 slov, tj. minimálně 2820 slov,⁷ které pocházejí ze zkoušky z českého jazyka na úrovni A1 a jejichž autory jsou ukrajinští rodilí mluvčí, a 23 českých textů psaných rodilými mluvčími se stejným požadavkem na minimální rozsah produkovaného textu.

4.2 PŘEPIS DAT PRO POTŘEBY TEXTU

Všechna data ze zkoušky byla získána v rukopisné podobě. Při jejich přepisu pro potřeby analýzy tohoto textu zachováváme deviaci jednotlivých respondentů s ohledem na užití pravopisné podoby textu, tj. v přepsaných textech se mohou vyskytovat různé typy chyb, které neopravujeme.

UKÁZKA 1

7 Jako slovo je v rámci zkoušky z češtiny na úrovni A1 počítáno slovo grafické, tj. slovo ohraničené mezerami. Z tohoto důvodu počítáme slova tímto způsobem i pro účely tohoto textu.

Vzhledem k tomu, že veškeré texty jsou elicitovány totožným způsobem, je třeba upozornit na fakt, že jevy, které se v textech vyskytují a které následně třídíme, jsou omezeny právě úzkým způsobem elicitace. Neanalyzujeme tedy písemný mezijazyk ukrajinských rodilých mluvčích v celé jeho šíři, ale pouze dané spektrum, které se objevuje na základě elicitace.

Na základě analýzy textů jsme se snažili opakující se jevy roztřídit do kategorií, které by vypovídaly o způsobech varietnosti užití vybraných komunikačních funkcí ukrajinskými rodilými mluvčími. Jevy dílčí či řídce se vyskytující nejsou do skupin zařazeny. Protože jsme pracovali s texty v jejich rukopisné podobě, upouštíme od komplexní kvantifikační analýzy, která by vyžadovala přepis a elektronizaci dat.

5 ANALYZOVANÉ KOMUNIKAČNÍ FUNKCE

V různých komunikačních situacích mluvčí tím, jak realizuje svou výpověď, tj. jak ji formuluje a jakých jazykových prostředků v ní použije, usiluje o dosažení určitého komunikačního cíle. Na adresáta tedy mluvčí působí záměrně. Tímto záměrem se rozumí komunikační funkce (KF). Takto alespoň můžeme formulovat KF s ohledem na rodilého mluvčího, pro nerodilé mluvčí je pragmatická rovina komunikace výrazně komplikovanější. Jejich záměr dosáhnout určitého komunikačního cíle je stejný jako u rodilých mluvčích, v závislosti na úrovni dosaženého mezijazyka se však liší svou schopností záměrně vybírat ze spektra jazykových prostředků. Jejich výběr může být komplikován jednak znalostí malého počtu jazykových prostředků, dále jejich chybným užitím, neznalostí komunikační normy, ale i negativním transferem z jejich mateřského jazyka.

Problematické osvojování cizího jazyka, resp. pragmatické komunikační dovednosti se z domácích autorů věnuje J. Mašín (2015), který jednak podrobně mapuje zahraniční studie, jednak sám představuje případovou studii longitudinálního charakteru pro osvojování ŽÁDOSTI/PROSBY⁸ u skupiny studentů.

Pro naši analýzu byly vybrány KF, jejichž realizace je hodnocena v rámci písemné zkoušky z českého jazyka pro trvalý pobyt na úrovni A1. Těmito funkcemi jsou: POZDRAV/OSLOVENÍ, OMLUVA, NÁVRH, ROZLOUČENÍ, přičemž explicitně elicitována je pouze KF návrhu, ostatní funkce jsou elicitovány pouze implicitně, tj. jsou součástí daného útvaru a jejich realizace patří ke znalosti komunikačního úzu. Dané funkce analyzujeme pouze s ohledem na písemnou podobu komunikátu.

5.1 FUNKCE POZDRAVU A OSLOVENÍ

Pozdrav patří ke komunikačním prostředkům, jimiž se vyjadřuje společenský vztah a plní funkci navázání, popř. ukončení kontaktu s adresátem. Formy používané k vyjádření pozdravu či oslovení se různí v závislosti na vztahu a společenském postavení konkrétních mluvčích, včetně rozdílů generačních.⁹ Výrazy používané pro pozdrav

⁸ Mašín (2015, s. 37).

⁹ Müllerová (ESČ, s. 328).

se dobově proměňují. S realizací pozdravu je často propojena i komunikační funkce oslovení, která často může fungovat zástupně jako typ pozdravu nebo s ním může být spjata. Podoba konkrétního oslovení je vázána na míru formálnosti/neformálnosti komunikační situace. Nejfrekventovanější oslovení v češtině je oslovení jménem/přijmením, popř. titulem a slovem *pan, paní*.¹⁰ Oslovení jménem je většinou považováno nejen za identifikaci adresáta, ale nese s sebou i další informace z oblasti formálnosti a neformálnosti vztahu.

Grafy 1 a 2 ilustrují variabilitu pozdravů v porovnání nerodilých a rodilých mluvčích. Dle očekávání je tato variabilita výrazně nižší u rodilých než u nerodilých mluvčích. V užití rodilých mluvčích převažuje formální neosobní oslovení standardně užívané v písemné komunikaci, zároveň však dopisy ilustrují i průnik mluveného úzu do písemné formy v podobě samotného pozdravu či pozdravu spojeného s oslovením.

U nerodilých, ukrajinských mluvčích je nejfrekventovanější právě mluvená podoba navázání komunikace, tj. pozdrav a oslovení: *Dobrý den, paní Nováková*. Zajímavé je propojení pozdravu s formálním oslovením *Dobrý den, vážená paní Nováková*, tj. propojení mluveného a psaného úzu komunikace, které hodnotíme jako typ zdvořilosti typicky vytvářené právě ukrajinskými rodilými mluvčími. Je třeba zdůraznit, že z hlediska pravopisného i gramatického se v pozdravech vyskytují mnohé chyby, které však rekonstruujeme, protože cílem analýzy není gramatická správnost, ale schopnost realizace komunikační funkce. Příklady chybného zachycení lexémů v rámci KF oslovení/pozdravu: *Dobri den, Dobryj den, Važenýj pan, Vážený páne, Važenýj pane, Vasena pani* apod.

Jako neznalost komunikační normy lze hodnotit jednak naprosté vynechání pozdravu, neformální varianty jako *Ahoj paní Nováková* či pokusy o užití jiných iniciačních frází *Vítám Vás, paní Nováková*. Výrazně se mluvená podoba pozdravu a oslovení promítá do užívání koncovek obecné češtiny v pozdravu a do záměny nominativu za vokativ, což je běžné právě v běžně mluvené češtině, kde zároveň plní funkci rozvolnění formální situace. V rámci formálního dopisu psaného jinojazyčným mluvčím jsou právě tyto prvky problematické a mohou negativně ovlivnit recepci KF rodilými mluvčími, např. *Dobrej den, važenej pan Plachy, Dobrý den, pan Hrubý, Dobrý den, važený pan Veselý*.

Z porovnání výsledků grafů 1 a 2 je zřejmé, že ukrajinští rodilí mluvčí se snaží v porovnání s rodilými mluvčími o vytvoření výraznější zdvořilosti, v oslovení kombinují více zdvořilostních prvků, než je charakteristické v úzu rodilých mluvčích. Z tohoto důvodu také vytvářejí více kombinatorických možností v rámci pozdravu a oslovení.

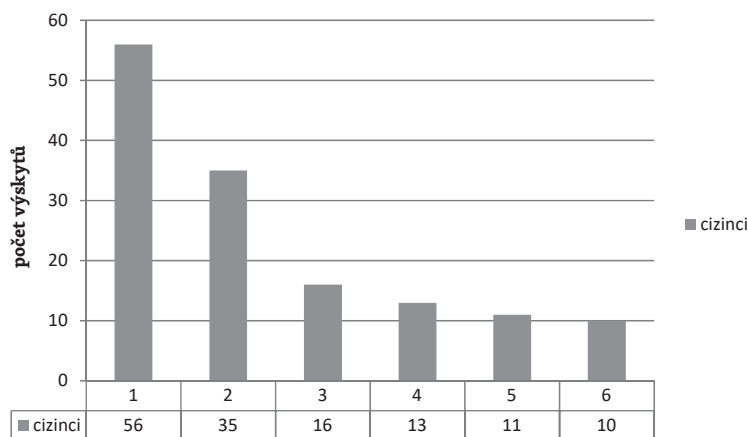
5.2 KOMUNIKAČNÍ FUNKCE OMLUVY

Omluva je charakterizována jako specifický druh žádosti/prosby. Mluvčí se snaží přimět adresáta k reakci, která by vzhledem k mluvčímu plnila funkci prominutí. Účelem omluvy je snaha mluvčího o zmírnění svého provinění vůči adresátovi (blíže srov. Hirschová, 2006, s. 185–187; Hirschová, 2013, s. 256–256). Mluvčí se snaží zapů-

¹⁰ Jančák a Hájková (ESČ, s. 318).

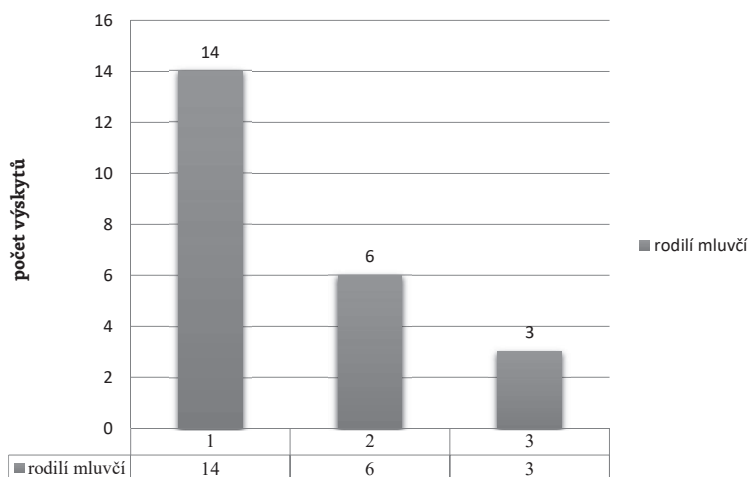

Ukrajínští mluvčí: POZDRAV/OSLOVENÍ

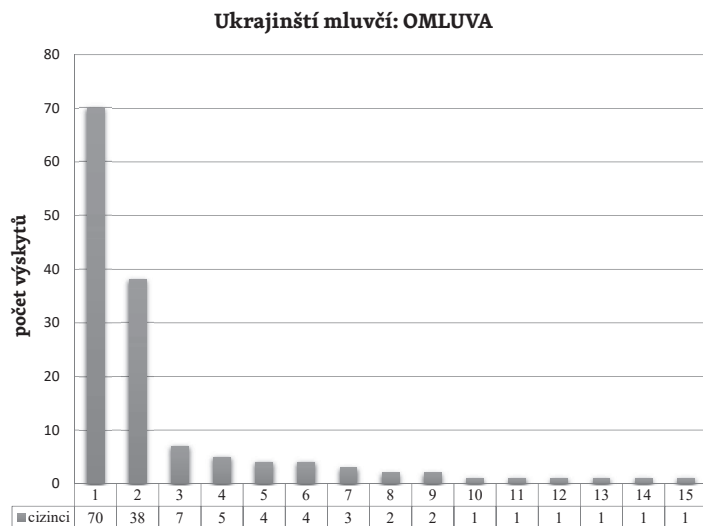
GRAF 1: Legenda: 1. *Dobrý den* + oslovení (*paní Nováková*), 2. *Vážená paní / Vážený pane* + příjmení, 3. *Dobrý den* + *vážená paní / vážený pane*, 4. *Oslovení pane/paní* + příjmení, 5. *Dobrý den*, 6. *Žádný pozdrav / žádné oslovení*.

Rodilí mluvčí: POZDRAV/OSLOVENÍ

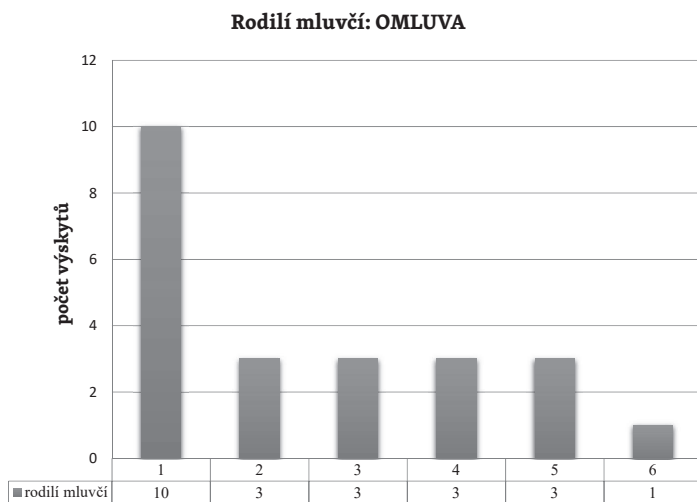

GRAF 2: Legenda: 1. *Vážená paní / Vážený pane* + příjmení, 2. *Dobrý den*, 3. *Dobrý den* + *pane/paní* + příjmení.

sobit na změnu postojů adresáta vůči jeho nevhodnému chování. Pro analýzu KF realizovaných jinojazyčnými mluvčími jsou pak důležité jazykové indikátory omluvy — jednak performativum *prosím* nebo výpovědní formy s užitím imperativu jako *promiňte, omluvte mě* a vedlejší věty se spojkami *aby, že*. Rodilí mluvčí realizují omluvu jako specifický typ prosby za pomoci podpůrného komunikačního aktu vyjádření lítosti, např. *bohužel nemůžu přijít, je mi líto, že nemůžu přijít, mrzí mě, že nemůžu přijít*.

GRAF 3: Legenda: 1. Omlouvám se, že dnes nemůžu přijít / nepřijdu na schůzku, 2. (Dnes) nemůžu přijít na schůzku kvůli/protože + zdůvodnění, 3. Omlouvám se, ale dnes nemůžu přijít / nepřijdu na schůzku, 4. Promiňte, nemůžu/nemohu přijít na schůzku, 5. Dnešní schůzku musíme odložit/zrušit, 6. Promiňte, omlouvám se, že dnes nepřijdu / nemůžu přijít na schůzku, 7. Dnes nepřijdu. Omlouvám se + zdůvodnění.¹¹

GRAF 4: Legenda: 1. Omlouvám se, ale dnes nemohu přijít / nemohu se dostavit / nepřijdu na schůzku, 2. Nemohu přijít na schůzku / se zúčastnit schůzky / se dostavit na schůzku, 3. Chci se omluvit z domluvené schůzky, 4. Jsem nucen/a se omluvit z dnešní schůzky, 5. Musím se bohužel omluvit z dnešní schůzky, 6. Je mi líto, ale musíme schůzku odložit.

¹¹ Další příklady neuvádíme, neboť byly pouze individuálního rázu. Všechny tyto příklady obsahovaly explicitně formulovanou omluvu.

Druhý typ realizace omluvy je zaměřen nikoliv na mluvčího, ale na adresáta a presupozici jeho negativního postoje k ne/nastalému ději, např. *nezlobte se (proším), že jsem se opozdil* (Grepl — Karlík, 1989, s. 74).

Ve zkoumaném vzorku je nejvýraznějším typem realizace omluvy u nerodilých mluvčích formulace *omlouvám se, že...*, tj. komunikační funkce formulovaná z pozice mluvčího a prosté konstatování nastalé situace. Rodilí mluvčí použili nejčastěji stejné performativum, avšak namísto spojky *že se* nejčastěji vyskytla spojka *ale*: *omlouvám se, ale nemůžu přijít*. Spojka *ale* v tomto spojení působí jako indikátor presupozice nastání nějakého děje, který však v rozporu s touto presupozicí nenastane.

Druhým nejčastějším typem realizace zadání, které potenciálně elicituje omluvu, je pouhé konstatování situace bez jakéhokoliv zdvořilostního apelu na adresáta, což může být způsobeno i přímočarým naplněním zadání úlohy, která explicitně elicituje pouze konstatování faktu, že ke schůzce nedojde, a důvodu, proč k ní nedojde. Omluva nebyla realizována ve více než jedné třetině analyzovaných textů. Ke stejnému jevu dochází i u rodilých mluvčích, z nichž omluvu vynechali tři zástupci ze skupiny, kteří podobně jako cizinci pouze konstatovali, že na schůzku neprijdou.

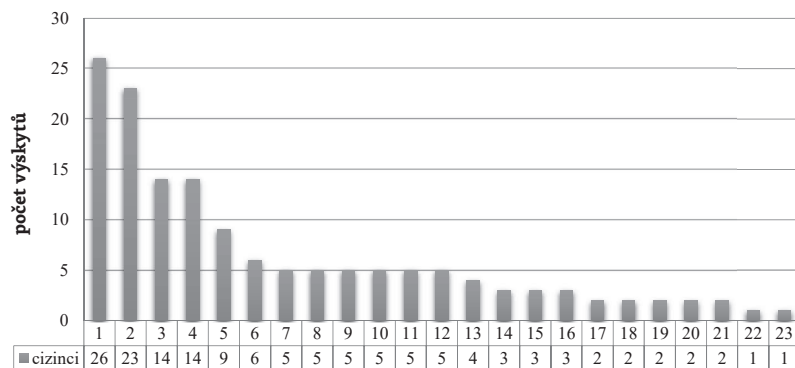
Rodilí mluvčí dále na rozdíl od jinojazyčných mluvčích používají vysoce formalizované obraty *jsem nucen se omluvit*.

5.3 KOMUNIKAČNÍ FUNKCE NÁVRHU

Návrhem mluvčí upozorňuje adresáta na potenciální možnost realizace určité činnosti, kterou sám považuje za přijatelnou. Dá se předpokládat, že adresát nenamítá nic proti tomu, aby mluvčí danou činnost vykonal. Záměrem mluvčího je přimět adresáta poznat fakt, že mluvčí je ochoten danou činnost v oboustranném zájmu vykonat (srov. Grepl — Karlík, 1998, s. 459; Grepl, 1995, s. 558).

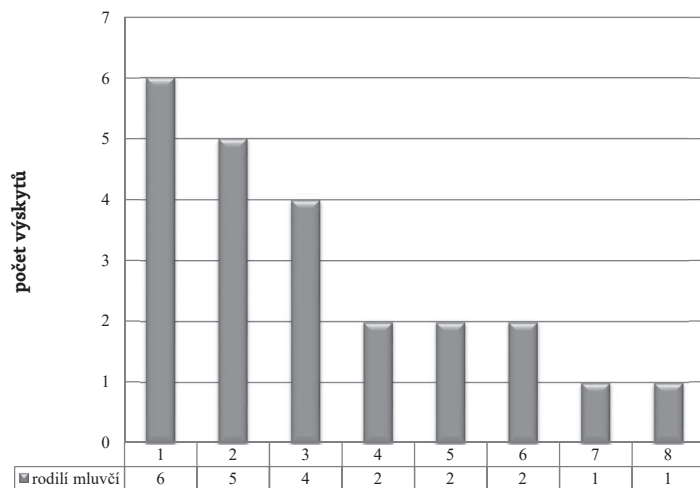
Realizace návrhu je s ohledem na užití jazykových forem poměrně komplikovaná. U rodilých mluvčích převažuje formulace upřednostňující adresáta a jeho možnosti, čímž naplňuje vysokou míru zdvořilosti. Na druhém místě se vyskytuje explicitní užití predikátu návrhu, který je s ohledem na zdvořilost neutrální. V dalších případech formulovaných z pohledu mluvčího se často vyskytují různé kombinace zdvořilostních forem modálu, kondicionálu a otázky. Realizace nerodilými mluvčími je v případě KF návrhu odlišná. Výrazně převažuje pouhé konstatování změny, čímž je sice naplněna informační potřeba adresáta, avšak zdvořilostní aspekt je zde zcela opominut. V dalších, méně frekventovaných případech se vyskytuje užití modálu, kondicionálu a otázky, v porovnání s rodilými mluvčími je však toto užití řídké. Zajímavé jsou průniky mluvené češtiny do formulace této komunikační funkce. Na rozdíl od rodilých mluvčích použili cizinci v modální funkci sloveso *jít*: *šlo by to, jestli by to šlo?*, ale např. i zcela neformální *co takhle?* S ohledem na formulaci z pohledu mluvčího a recipienta jednoznačně převažují formulace z úhlu pohledu mluvčího. Formulace KF návrhu jednoznačně ukazuje na fakt, že gramaticky správně formulované věty mohou vykazovat nízkou pragmatickou komunikační kompetenci nerodilého mluvčího a ve výsledném textu mohou mít i negativní vliv na celkovou recepci textu.

Ukrajínští mluvčí: NÁVRH

GRAF 5: Legenda: 1. Nová schůzka bude v (den, čas), 2. Můžeme se domluvit na (den, čas) / sejít v (den, čas), 3. Sejdeme se v (den, čas), 4. Prosím Vás o nový termín / o novou schůzku, 5. Přijdu v (den, čas), 6. Kdy/kde bude nová schůzka?, 7. Domluvíme se na (den, čas), 8. Odložíme to na (den, čas), 9. Napište, kdy bude nová schůzka, 10. Mohla by schůzka být / Mohl/a bych přijít, 11. Můžeme schůzku odložit / posunout na (den, čas)?, 12. Jestli by to šlo v (den, čas) / odložit na (den, čas), 13. Můžu přijít v (den, čas), 14. Šlo by to v (den, čas)?, 15. Nová schůzka by mohla být v (den, čas), 16. Musíme schůzku odložit na (den, čas), 17. Přijel/a bych v (den, čas), 18. Rád/a bych se sešel/sešla v náhradním termínu v (den, čas), 19. Chci, abychom se sešli v (den, čas), 20. Mohli bychom se sejít v (den, čas), 21. Novou schůzku navrhuji v (den, čas), 22. Uvidíme se v (den, čas), 23. Co takhle (den, čas)?, 24. Smím nabídnout nový termín v (den, čas)?

Rodilí mluvčí: NÁVRH

GRAF 6: Legenda: 1. Pokud/jestli Vám to vyhovuje, navrhuji schůzku přesunout na (den, čas), 2. Navrhuji schůzku přesunout na (den, čas) / posunout o týden, 3. Rád/a bych si sjednal/a novou schůzku / navrhl/a nový termín schůzky, 4. Chtěl/a bych požádat o (nový termín schůzky / novou schůzku, přesunutí schůzky) / si sjednat novou schůzku, 5. Je možné se sejít / mohli bychom se setkat v (den, čas)?, 6. Napište, kdy bych mohla přijít, mně se to hodí v (den, čas), 7. Mohu navrhnout nový termín v (den, čas)?, 8. Bylo by možné se s Vámi sejít v (den, čas)?

5.4 KOMUNIKAČNÍ FUNKCE ROZLOUČENÍ

Komunikační funkce pozdravu, zde specificky rozloučení, bývá řazena k expresivním KF, které nemají vlastní obsah (viz Grepl — Karlík, 1998, s. 447). Velmi často se tato komunikační funkce kumuluje s dalšími komunikačními funkcemi, např. s přáním, poděkováním, omluvou atp., čímž se i variuje její zdvořilostní charakter.

Následující dvojice grafů 7 a 8 znázorňuje výskyt jednotlivých typů realizací rozloučení, které obě skupiny mluvčích použily v rámci formálního e-mailu. Překvapivým faktem je, že v obou skupinách došlo k poměrně častému opominutí užití závěrečného pozdravu. U cizinců došlo k tomuto zanedbání téměř u poloviny textů, u rodilých mluvčích nebyl závěrečný pozdrav užit u celé třetiny. Toto opomenutí přičítáme spíše dané testové úloze, v níž se respondenti soustředili na formulaci samotného obsahu a v závěru na zdvořilostní charakter komunikátu zapomněli. Rodilí mluvčí ve vysoké míře používají formalizovaný výraz *s pozdravem*, jenž je zastoupen i u nerodilých mluvčích, dále také často vyjadřují adresátovi přání hezkého dne (*hezký den*) či spojují tyto dva pozdravy v jeden (*s pozdravem a přáním hezkého dne*).

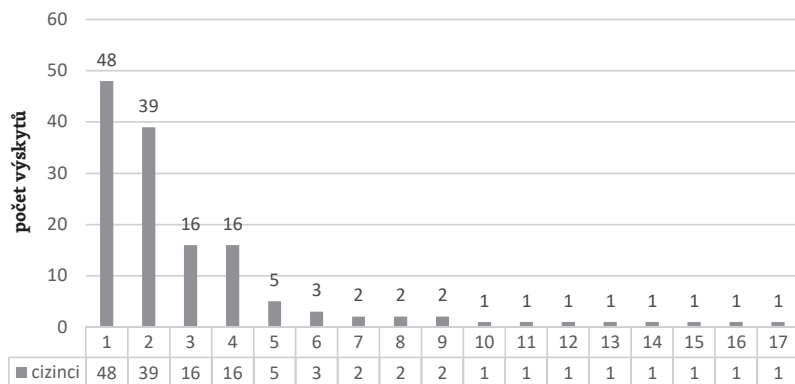
Obvyklým jevem ve zkoumaných e-mailech je i použití výrazů *děkuji, díky za pochopení* apod. namísto vlastních frází s funkcí rozloučení, tato rozloučení sekundárního charakteru mají primární funkci poděkování a umožňují tak propojení obou komunikačních funkcí, tj. zároveň slouží jako poděkování i jako rozlučovací formule.

Případy neadekvátního použití pozdravů v případě nerodilých mluvčích se zde opět týkají průniku běžně mluvené češtiny do písemné podoby komunikátu. Jednak jsou to nedostatky z oblasti dodržení formálnosti komunikátu, tj. užití neformálních prostředků, např. *ahoj*, jednak i různé variety mluvených pozdravů, které se v mluvené češtině pohybují na škále mezi neutrální formálností a různými formálními varietami naznačujícími vstřícnost či sympatie k recipientovi (viz variety pozdravu *nashle*). Přestože nerodilí mluvčí nezamýšlejí působit nezdvořile, užitím tohoto výrazu dosáhnou přesného opaku. Užití pozdravy opět reflektují specifika češtiny jako druhého jazyka u této skupiny mluvčích, kteří si češtinu osvojují spontánním způsobem v denních situacích při práci a kontaktu s rodilými mluvčími.

5.4.1 REALIZACE ROZLOUČENÍ NA SHLEDANOU

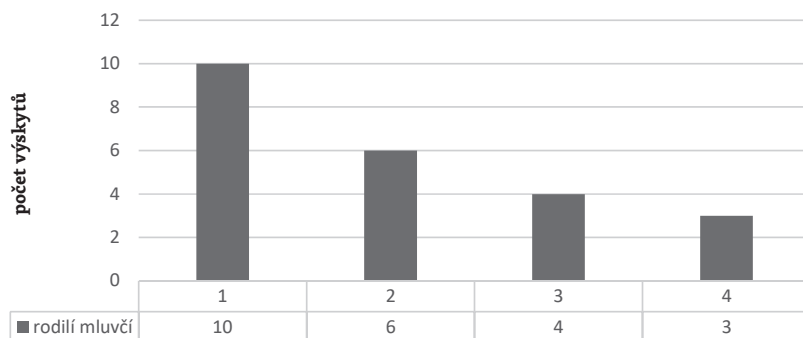
Zajímavá je realizace rozlučovací fráze *na shledanou*. Většinou neodpovídá požadavkům kladeným na rozloučení ve formálním dopise. Uchazeči užívají zkrácené podoby, které svou varietností opět poukazují na různou fixaci slova na základě různých výslovnostních realizací rodilými mluvčími ve formálních i poloformálních situacích. V textech byly zaznamenány následující realizace: *naschle, naskle, zatím nashle, děkuju, naschle danou, naschedanou, naskledanou, nashledanou, nazhledanou*.

Ukrajiništi mluvčí: ROZLOUČENÍ

GRAF 7: Legenda: 1. Bez pozdravu/rozloučení, 2. Na shledanou (varianty: *nashle / na schledano / nashle danou*), 3. s pozdravem, 4. *Děkuji/díky za pochopení / předem děkuji*, 5. *Ahoj*, 6. *Hezký den, nashledanou*, 7. *Nashledanou + s pozdravem*, 8. *Mějte se dobře / mějte se hezky*, 9. *Hezký den*, 10. *Zatím nashledanou*, 11. *Brzy nashledanou*, 12. *S poděkováním*, 13. *Nashledanou! Ahoj!*, 14. *Hezké odpoledne*, 15. *Těším se na Vás*, 16. *Zdraví Vás XY*, 17. *S pozdravem a přáním hezkého dne*.

Rodilí mluvčí: ROZLOUČENÍ

GRAF 8: Legenda: 1. *S pozdravem*, 2. *Bez pozdravu/rozloučení*, 3. *S pozdravem a přáním hezkého dne*, 4. *Hezký den*.

5.4.2 REALIZACE PODĚKOVÁNÍ

Podobně jako jsou variety realizace rozloučení, vykazuje vysoký stupeň varietnosti i poděkování v úzkém slova smyslu, tj. vlastní slovo *děkuji*, které opět reflektuje realizaci v mluveném neformálním projevu: *dík za pochopení, díky za pochopení, díky za pochopení, děkujem a nashle, děkuju a těším se*.

6 ZÁVĚR

Cílem textu bylo analyzovat realizaci vybraných komunikačních funkcí v písemných komunikátech nerodilých mluvčích, jejichž prvním jazykem je ukrajinština. Tuto skupinu pokládáme za specifickou z toho důvodu, že si češtinu neosvojuje metodicky řízeným způsobem, tj. v kurzech a pomocí učebnic, ale spoléhá na typologickou blízkost obou jazyků a vlastní schopnost osvojit si češtinu přirozeným způsobem. Zároveň je třeba zdůraznit, že pro tuto skupinu je čeština druhým jazykem, nikoliv cizím, neboť ji užívají v českém prostředí za účelem realizace denních potřeb. Ke zkoumání jsme využili komunikační funkce, které jsou elicitovány při zkoušce z češtiny za účelem žádosti o trvalý pobyt, tj. v době, kdy uchazeči mají minimálně pětiletý kontakt s jazykem na území ČR. Realizace daných komunikačních funkcí cizinci jsme porovnali s realizací rodilými mluvčími. Komunikáty ukrajinských mluvčích jsme neanalyzovali s ohledem na chybovost, jazyk respondentské skupiny je osvojen na takové úrovni, že gramatické chyby jsou minimalizovány, případně nebrání porozumění KF. Pokud dochází k chybám, jsou to obvykle chyby pravopisného charakteru. Při vlastní analýze jsme se zaměřili na zachycení možností realizace jednotlivých KF, na jejich shodu s realizací rodilými mluvčími a na případné odchylky a nedostatky pragmatického charakteru. Zásadním rozdílem mezi realizací rodilými a nerodilými mluvčími je nedostatečná schopnost respondentské skupiny „odhadovat“ míru zdvořilosti, což se projevuje jednak „přílišnou zdvořilostí“, např. při realizaci pozdravu, v němž jinojazyční mluvčí kumulují dílčí zdvořilostní prostředky, nebo naopak „nedostatečnou zdvořilostí“, např. při realizaci návrhu, kdy jsou jinojazyční mluvčí ve srovnání s rodilými příliš přímočaří a nerespektují úhel pohledu recipienta.

V neposlední řadě analýzy poukazují na rozdílnost běžně mluvené češtiny v každodenních situacích od češtiny psané, formalizované a na možné negativní důsledky v percepci textu rodilými mluvčími, jestliže dojde k míšení těchto kódů.

LITERATURA:

- CVEJNOVÁ, Jitka et al. (2013): *Připravte se s námi na zkoušku z českého jazyka pro trvalý pobyt v ČR*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá (2006): Spisovnost a nespisovnost. In: *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUCČJ): 2005–2006*. Praha: Akropolis, s. 59–80.
- ESČ: KARLÍK, Petr — NEKULA, Marek — PLESKALOVÁ, Jana (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- GREPL, Miroslav — KARLÍK, Petr (1989): *Skladba spisovné češtiny: Vysokošk. učebnice pro stud. filozof. a pedagog. fakult.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- GREPL, Miroslav — KARLÍK, Petr (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- GREPL, Miroslav (1995): Výpověď [kapitoly Výpovědní modifikace, Komunikační funkce výpovědi, Postoje]. In: Petr Karlík — Marek Nekula — Zdenka Rusínová (eds.), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 568–632.
- HIRSCHOVÁ, Milada (2006): *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- HIRSCHOVÁ, Milada (2013): *Pragmatika v češtině* [2., doplněné vydání]. Praha: Karolinum.

- LEONTIEVA, Yvona — EZEDINNE, Petra — PLAČKOVÁ, Andrea (2014): *Životní styl, jazykové znalosti a potřeby ukrajinských a vietnamských migrantů v ČR* [interní tisk pro potřeby MŠMT]. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MAŠÍN, Jaroslav (2015): *Pragmalingvistika a osvojování češtiny jako cizího jazyka*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠEBESTA, Karel — ŠKODOVÁ, Svatava et al. (eds.) (2012): *Čeština — cílový jazyk a korpusy*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- ŠINDELÁŘOVÁ, Jaromíra (2008): *Čeština jako cizí jazyk v evropském kontextu*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.
- ŠINDELÁŘOVÁ, Jaromíra (2010): Morfologické odlišnosti spisovné a obecné češtiny z pohledu cizince. In: Radim Šink (ed.), *Čeština — jazyk slovanský 4: Sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí*. Ostrava: Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, s. 199–207.

Svatava Škodová | Ústav bohemistických studií FF UK
<svatava.skodova@ff.cuni.cz>